

O OKREŚLONOŚCI NARRACYJNEJ W *BIBLIOTECE KAPITANA NEMO* P.O. ENQUISTA

DOMINIKA SKRZYPEK

Adam Mickiewicz University, Poznań

W języku szwedzkim, inaczej niż w polskim, występuje rodzajnik określony, który towarzysząc rzeczownikowi przydaje mu dodatkowe znaczenie i czyni go określonym (wyznaczonym). Istota tego dodatkowego znaczenia jest różnie rozumiana przez różnych językoznawców, a literatura tematu bardzo obszerna (np. C. Lyons 1999 z bibliografią). W ujęciu Weinsberga

rodzajnik określony oznacza, że o jakiejś znanej sobie właściwości desygnatu rzeczownika-okazu (...) adresat tekstu wie, że jest ona jego cechą wyznaczającą (Weinsberg 1983:194).

Najwyraźniej jest to widoczne gdy użyciu rodzajnika towarzyszy wyrażenie explicite cechy wyznaczającej, np. *the main door* 'główne drzwi, drzwi wejściowe'. Jednak cecha ta nie musi być bezpośrednio wymieniona w tekście, np. w przytaczanym przez Weinsberga zdaniu *The door is shut* 'Drzwi są zamknięte'. Obecność rodzajnika wskazuje adresatowi wypowiedzi, że drzwi, o których mowa, są dla niego wiadome, poprzez ich wcześniejszą wzmiankę w tekście, wskazanie towarzyszącym wypowiedzi gestem lub istnienie w jednym egzemplarzu w danym kontekście. Rodzajnik określony jest więc swego rodzaju aluzją do istnienia cechy wyznaczającej (Weinsberg 1983:194).

W studiach nad określonością wiele miejsca poświęca się sposobowi identyfikowania rzeczowników z rodzajnikiem określonym, wyróżniając przy tym jego użycie anaforyczne i unikatowe (gdy referent występuje tylko w jednym egzemplarzu) w danym kontekście, np. ang. *the sun* 'słońce' lub *the queen* 'królowa' w odniesieniu do Królestwa Brytyjskiego. Istnieje też użycie niejako łączące w sobie dwa poprzednie, gdy rodzajnik określony wskazuje na unikatowy zwią-

zek zachodzący między rzeczownikiem określonym a innym, wspomnianym wcześniej, np. *the driver* w zdaniu *We took a taxi to the airport. The driver was very talkative.* 'Na lotnisko pojechaliśmy taksówką. Kierowca był bardzo rozmowny'.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest użycie rodzajnika określonego, które wymyka się powyższej klasyfikacji. Jest to użycie go przy rzeczownikach, które dla adresata w żaden sposób nie mogą być wyznaczone, co jest zabiegiem przede wszystkim stylistycznym. Materiał badawczy stanowi fragment powieści *Biblioteka kapitana Nemo* P.O. Enquista.

Biblioteka kapitana Nemo (1991) jest pierwszą powieścią P.O. Enquista napisaną po długiej terapii antyalkoholowej, w czasie której pisarz nie opublikował żadnego tekstu. Autor, znany z licznych odniesień do własnych utworów w swych powieściach, uczynił ją podsumowaniem swego pisarstwa (jak sam wówczas zapowiadał, miała to być jego ostatnia powieść). A choć kilka lat po jej opublikowaniu do pisarstwa powrócił (*Wizyta królewskiego konsyliarza*, 1999), *Biblioteka...* pozostaje dziełem zamykającym pewien etap jego twórczości.

Powieść jest luźno oparta na autentycznym wydarzeniu, jakie odnotowano w 1949 roku (tzw. *Bureåfallet*). Oto w miejscowym szpitalu przychodzi na świat dwóch chłopców, którzy w wyniku pomyłki personelu zostają zamienieni. Jeden z nich, Johannes, trafia do biednej rodziny, drugi, bezimienny narrator powieści, do dużo zamożniejszej. Pomyłka wychodzi na jaw w 6 lat później, a chłopcy wracają do swych biologicznych rodzin. W autentyczne wydarzenie zaangażowana była ciotka Enquista, stąd opowieści o 'zamienionym dziecku Enquistów' bardzo silnie oddziaływały na wyobraźnię chłopca. W *Bibliotece...* przedstawia te wydarzenia dorosły już mężczyzna, który powraca do dawnych wydarzeń, próbując odpowiedzieć na pytanie o ich konsekwencje dla obu chłopców oraz dla ich rodzin.

Książkę poprzedza Prolog, a właściwie aż 5 różnych jego wersji (*De fem sista förslagen*). Każda z nich zapowiada opisane w powieści wydarzenia, żadna nie przedstawia ich jednak jasno. Każdy z prologów stanowi odrębną całość; kolejne są coraz obfitsze w szczegóły, z wyjątkiem ostatniego, który składa się tylko z dwóch słów, rozpoczynających też pierwszy prolog (*Nu, snart 'Teraz, zaraz'*). W ten sposób krąg zostaje zamknięty, a historia w pewnym sensie kompletna. Narrator pisze jakby sam dla siebie, nie dbając o to, czy czytelnik jest świadom faktów z jego biografii, które szerzej zostaną opisane w dalszej części powieści.

Charakterystyczne w Prologu jest użycie formy określonej w sposób niejasny dla adresata, którego nie można uzasadnić przywołując zasady przedstawione powyżej.

Prolog I

Nu, snart, ska min välgörare, kapten Nemo, tillsäga mig att öppna **vattentankarna**, så att **farkosten**, med **biblioteket** inneslutet, sjunker.

Teraz, zaraz mój dobroczyńca, kapitan Nemo, poleci mi otworzyć zbiorniki na wodę, aby statek, z biblioteką w środku, zatonął. (s. 7)

Pierwsze zdanie pierwszego prologu nawiązuje do zagadkowego tytułu powieści i postaci kapitana Nemo znanej z powieści Juliusz Verne (*Tajemnicza Wyspa*, gdzie występuje w roli dobroczyńcy rozbitków, do której Enquist nieustannie odsyła oraz *20000 mil podwodnej podróży*).

Josefina Marklund besökte mig en enda gång under åren när jag förvarades, (...). Tre månader senare var hon död, och **det gröna huset** såldes.

Josefina Marklund odwiedziła mnie jeden jedyny raz przez te lata, kiedy byłem w areszcie, (...). Trzy miesiące później już nie żyła, a zielony domek sprzedano. (s. 7)

Na podstawie powyższego zdania można wnioskować, że zielony dom należał do Josefiny, lub też, że jego sprzedaż jest w jakiś sposób związana z jej śmiercią. Czytelnicy P.O. Enquista rozpoznają być może *det gröna huset* z innych jego powieści (opisany dokładnie w autobiograficznym *Ett annat liv*); w zgodnej opinii krytyków i biografów jest to aluzja do rodzinnego domu Enquista w Hjoggböle (n.b. obecnie przekształcanego w muzeum pisarza). *Det gröna huset*, choć w *Bibliotece...* w pierwszym prologu wspomniany pierwszy raz, można rozumieć jako byt unikatowy. *Zielony dom* u Enquista jest bytem intertekstualnym, łączącym postaci i wydarzenia z wielu powieści, jest też bytem interrealnym, łączącym świat fikcji z literackiej z życiem pisarza. W świecie komentarzy i krytyk funkcjonuje jako *gröna huset*, czyli w formie właściwej nazwom własnym (anal. *Vita huset* 'Biały Dom'), zatem stosownym zapisem jest raczej Zielony Dom.

Prolog II

W stosunkowo krótkim drugim prologu pojawia się nierozwinięta aluzja do jaskini martwych kotów.

Det tog mig hela min barndom att lära mig att Människosonen oftast inte hade tid. Mycket sällan. Och han var i alla fall inte med de sista sexton dygnen, med Eeva-Lisa och mig, i **de döda kattornas grotta**.

Zabrało mi to całe dzieciństwo, nim się nauczyłem, że Syn Człowieczy na ogół nie miał czasu. Miewał go bardzo rzadko. A już na pewno nie był przez te ostatnie szesnaście dni przy mnie i Eevie Lisie w grocie martwych kotów. (s. 8)

Prolog III

Prolog trzeci jest bardziej rozbudowany niż poprzednie. Powraca zielony dom i jaskinia martwych kotów, pojawiają się kolejne niewyjaśnione aluzje: 'zamiana' i 'wydarzenie na schodach'.

Det var han som byggt **det gröna huset**, och satt upp **brandstegen**.

To on zbudował zielony domek i zamontował drabinkę przeciwpożarową. (s. 13)

Händelsen i trappan inträffade i december 1944.

Ta historia na schodach wydarzyła się w grudniu 1944 roku. (s. 13)

Vi upptäckte **de döda kattornas grotta** samma dag vi dödade **fågelungarna**. Det var året före **utväxlingen**, medan Johannes ännu var min bästa vän.

Grotę martwych kotów odkryliśmy tego samego dnia, kiedy zabiliśmy ptasie pisklęta. Stało się to w roku przed wymianą, gdy Johannes był jeszcze moim najlepszym przyjacielem. (s. 14)

Prolog IV

Czwarty prolog jest najobszerniejszy. Pojawiają się w nim wszystkie wspomniane we wcześniejszych częściach wydarzenia, zostaje też uzupełniony o kolejne, 'wydarzenie w szopie'.

Jag hade ingen enda bok när jag var barn, men efter **utväxlingen** fick Johannes tolv stycken, och en av dem gav han till mig. Det var 'Den hemlighetsfulla ön'.

Nie miałem ani jednej książki, kiedy byłem dzieckiem, ale po wymianie Johannes dostał aż dwanaście i jedną z nich dał mnie. Była to 'Tajemnicza wyspa'. (s. 15)

Historien handlar om Johannes och Eeva-Lisa och mig och Alfild och mamma i **det gröna huset**.

Ta historia dotyczy Johannes, Eevy Lisy i mnie, Alfild i mamy w zielonym domku. (s. 16)

Först hade han inga böcker alls. (...) Sedan fick han, fram till **händelsen i vedboden** med Eeva-Lisa, sammanlagt tolv stycken.

Najpierw nie miał w ogóle żadnych książek. (...) Potem, aż do tej historii z Eevą Lisą w drewnutni, otrzymał ich w sumie dwanaście. (s. 19)

en grotta som var djupare än **kattornas**

o grotcie jeszcze głębszej niż grota kotów (s. 20)

Denna passus lyder, i sin helhet, så här – den beskriver **händelsen i trappan**:

Fragment ten brzmi, w całości, następująco – opisuje on zajście na schodach: (s. 25)

Po przeczytaniu prologów, czytelnik ma zatem przed sobą następujące elementy, wprowadzone przez narratora jakby były częścią ich (narratora i czytelnika) wspólnego świata:

farkosten
biblioteket
det gröna huset
de döda kattornas grotta
händelsen i trappan
utväxlingen
händelsen i vedboden

Jeden z nich, *händelsen i trappan*, zostaje wyjaśniony (słowami innej postaci niż narrator). *Farkosten* oraz *biblioteket* nawiązują do tytułu powieści.

Pozostałe są nadal niejasne. Te siedem elementów tworzy wspólnie szkielet całej historii, na którym opiera się dalsza narracja. Gramatyka i stylistyka współgrają ze sobą tworząc atmosferę zagadki. Książka przypomina układankę, kiedy te same fragmenty pojawiają się kilkakrotnie, w różnych sformułowaniach i konfiguracjach. Forma określona siedmiu pojęć w prologach pokazuje niejako, które fragmenty są istotne, bez których zrozumienia układanka się nie powiedzie.

Ten sposób użycia formy określonej podobny jest do użycia angielskiego *this* w zdaniach typu: *And then this man comes in and...*, kiedy dla odbiorcy jest jasne, że w ten sposób wprowadzony został ważny element dalszej historii. Użycie to pojawia się przede wszystkim w języku mówionym.

- (a) I've got this book, and I think you ought to read it.
  - (b) I've got a book, and I think you ought to read it.
  - (c) I've got the book, and I think you ought to read it.
- (Perlman 1969:77)

Różnica między rodzajnikiem określonym a zaimkiem wskazującym *this* jest łatwa do zidentyfikowania: podczas gdy rodzajnik sugeruje, że książka, o której mowa jest znana zarówno nadawcy jak i adresatowi wypowiedzi, zaimek już nie niesie ze sobą takiej sugestii. Trudniejsza do wychwycenia jest różnica między zaimkiem a rodzajnikiem nieokreślonym; przytaczający te przykłady Perlman twierdzi, że związek między oboma częściami wypowiedzi (*I've got this/a book* oraz *I think you ought to read it*) jest luźniejszy w przypadku rodzajnika nieokreślonego (Perlman 1969:77). Intuicja ta wydaje się być słuszna: podczas gdy wypowiedź z rodzajnikiem nieokreślonym nie wymaga następującego po niej rozwinięcia (*I've got a book* jest wypowiedzią kompletną), zaimek wskazujący niejako sugeruje: ciąg dalszy nastąpi (*?I've got this book.*). Rolą zaimka wskazującego jest wprowadzenie nowego referenta, który będzie prominentny w dalszym ciągu wypowiedzi.

Wydaje się, że podobnie funkcjonuje rodzajnik określony w języku szwedzkim, tak jak go używa w swych prologach Enquist. Dyskursem jest powieść, i w jej ramach wprowadzone są elementy istotne. W fikcji literackiej takie gramatycznie nieuzasadnione użycie formy określonej ma ogromne znaczenie stylistyczne. Dla potrzeb dalszych badań można ten typ określoności nazwać narracyjną.

BIBLIOGRAFIA

- Enquist, P.O. 1991. *Kapten Nemos bibliotek*. Stockholm: Norstedts.
 — *Biblioteka kapitana Nemo*. 1998. przekład Izabela Ptaszyńska-Sadowska. Izabelin: Świat literacki.
 Lyons, C. 1999. *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
 Perlman, A. 1969. 'This' as a third article in American English. *American Speech* 44, 76–80.
 Weinsberg, A. 1983. *Językoznawstwo ogólne*. Warszawa: PWN.